

L'ORDO COMMENDATIONIS ANIMAE, UN PLAGI MÉS
EN EL TIRANT LO BLANCH¹

JOSEP AMENGUAL I BATLE

Una recerca de caràcter hagiogràfic ens ha conduït a observar com, en una oració molt estesa durant l'Edat Mitjana, hi consta la memòria de Santa Tecla d'Iconi (Turquia actual), vinculada a l'apòstol Pau. La santa va ser coneguda sobre tot pels Actes apòcrifs de Pau i Tecla.² Hem de dissentir dels autors que confonen els llibres apòcrifs amb escrits totalment llegendaris³ i falsos. En aquests apòcrifs hi ha molta llegenda i un nucli històric, que els especialistes saben destriar, de manera aproximada.

Pel que voldríem en aquesta nota, no cal escatir més notícies de les citades actes. Ens basti observar que el culte a la santa se va difondre molt a Orient, especialment en temps de l'emperador Zenó (474-491), el qual va pretendre consolidar el seu poder, entre altres

1. No m'ha estat possible consultar les obres següents: *Actes del Col·loqui Internacional Tirant lo Blanc: Ais de Provença, 21-22 d'octubre de 1994. Estudis crítics sobre Tirant lo Blanc i el seu context*, Jean Marie BARBERÀ, (ed.), (Abat Oliba, 182), Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1997. *Actes del Symposium Tirant Lo Blanch*, (Assaig Sirmio), Barcelona 1993.

2. *Actes de Pau i Tecla*, dins *Apòcrifs del Nou Testament*, Miquel ESTRADÉ, dins Armand PUIG, i cols., (eds.), (Clàssics del cristianisme 17), Barcelona, 1990, p. 274.

3. Vegeu, en aquest sentit, l'article sobre «Tecla, santa», *Gran Enciclopèdia Catalana*, 22 (2002), 199-200.

maneres, fomentant la pietat popular, tot construint un santuari dedicat a la santa a Selèucia, de l'Àsia Menor. Eren els temps en què Ròmul August era deposat (476), com a darrer emperador de la part occidental de l'Imperi Romà. Poc després varen arribar a Hispània molts eclesiàstics, a causa de les tensions provocades pel conegut cisma d'Acaci, com ens ho mostren les cartes del papa Hormisdes, adreçades al metropolità de Tarragona, Joan, vers l'any 516. Encara hom no ha estudiat si aquest flux de preveres orientals tingué qualque incidència en els afers de les Illes Balears, que ben prest esdevindrien bizantines.

Prescindim de la presència de la devoció a Santa Tecla a Tarragona, ben assentada, segons una butlla del papa Urbà II, l'any 1091, quan volgué restaurar la seu metropolitana de Tarragona.⁴ També deixam de banda els esdeveniments tarragonins posteriors, que serviren per a promoure aquesta devoció, amb incidències iconogràfiques a Mallorca i a Eivissa, i també a Biniamar, on l'església parroquial li és dedicada. D'aquestes pervivències ens n'hem ocupat a una altra part.⁵

Més directament voldríem observar com, en temps de la Cristiandat, les devocions no solament es difonien mitjançant les celebracions litúrgiques i la literatura directament hagiogràfica. Hi ha uns altres elements literaris, paralitúrgics o simplement devocionals, que eren molt coneguts. Entre aquests hi comptam l'*Ordo Commendationis Animae*, que va conjuminar peces diverses, les més antigues de les quals poden provenir del mateix segle IV. La incidència en la devoció posterior degué ser enorme.

No perdem de vista que la invocació de Santa Tecla va entrar en una pregària molt antiga, com és ara l'*Ordo commendationis animae*. En la invocació a la santa, hom rememora el seu prodigiós martiri, que també va inspirar moltes representacions de la seva iconografia:

4. Meritxell PÉREZ MARTÍNEZ, «*Sancta virgo Thecla*. La introducció del culte de Tecla a Tarragona», dins A. PUIG I TÀRRECH – J.M. GAVALDÀ – A. PÉREZ DE MENDIGUREN, (eds.), *El culte de Tecla, santa d'Orient i d'Occident*, (Studia Historica Tarraconensia 2), Barcelona: Facultat Antoni Gaudí d'Història de l'Església, Arqueologia i Arts Cristianes - Publicacions de la Facultat de Teologia de Catalunya 2015, p. 113-145, amb una matisada interpretació de les dades disponibles.

5. Josep AMENGUAL I BATLE, «El culte a la protomàrtir de les dones i a l'apostollesa Santa Tecla, a Hispània», dins PUIG I TÀRRECH – GAVALDÀ - PÉREZ DE MENDIGUREN, (eds.), *El culte de Tecla, santa d'Orient i d'Occident*, p. 57, citat a la nota precedent.

Et sicut beatissimam Theclam Virginem et Martyrem tuam de tribus atrocissimis tormentis liberasti, sic liberare digneris animam huius servi tui, et tecum facias in bonis congaudere caelestibus.

«Així com alliberàreu la santíssima Tecla, la vostra verge i màrtir, dels tres atrocíssims suplicis, també vulgueu alliberar l'ànima del vostre servent i el faceu gaudir amb Vós dels béns celestials».⁶

Aquesta invocació pertany a un text del segle VIII, sorgit a Itàlia,⁷ tot i que les invocacions i memòries d'aquesta pregària, que presenten escenes de l'Antic Testament, poden arribar al Pseudo Cebrià del segle IV,⁸ i que es troben, per exemple, en el sacramentari de Vic, de 1038. Notem que aquest llibre litúrgic no inclou l'adjectiu *atrocissimis*, referit als turments que hauria patit la protomàrtir de les dones,⁹ com tampoc les llegim en el Sacramentari i Pontifical de Roda, de prop de l'any 1000.¹⁰

Indiquem que l'oració va influir en el *Poema de mio Cid*, tot i que no ens pertoca entrar en les inspiracions literàries que varen guiar l'autor del gran poema èpic sobre el guerrer. Els estudiosos s'hi han afanyat amb prou èxit. Solament voldriem recollir unes breus al·lusions, que hi trobam en els versos 340-342.

6. H. LECLERCQ, «Thècle (Sainte)», dins *DACL*, 15/2 (1953), 2233-2234.

7. Reiner KACZYNSKI, «Sterbe- und Begräbnisliturgie», dins *Gottesdienst der Kirche. Handbuch der Liturgiewissenschaft*, H. B. MEYER i cols. (eds.), vol. 8, Regensburg 1984, p. 193-232; ID., «Commendatio morientium», dins *Lexikon für Theologie und Kirche*, 2 1994 [2006] 1273.

8. E. VON SEVERUS, «Gebet, I», dins *Reallexikon für Antike und Christentum*, 8 (1972), 1255-1256. Vegeu Maria Dolors DEL AMO GUINOVARD, «L'"Ordo commendationis animae" i la plàstica peninsular dels segles IV-VI D. C.», dins *Espania. Estudis d'Antiguitat Tardana oferts en homenatge al professor Pere de Palol i Salellas*, (Biblioteca Abat Oliba, sèrie il·lustrada, 12), Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1996, p. 38.

9. *El sacramentario de Vich*, Alexandre OLIVAR, (ed.), (Monumenta Hispaniae Sacra. Serie litúrgica, IV. CSIC. Instituto E. Flórez), Barcelona 1953, p. 237. Ho va observar DEL AMO GUINOVARD, «L'"Ordo commendationis animae"», p. 38.

10. *Sacramentari, Ritual i Pontifical de Roda (Còdex 16 de l'Arxiu de la Catedral de Lleida, c. 1000)*, J. R. BARRIGA (ed.), Barcelona 1975, CCVII, núm. 11, p. 663.

<p><i>ORDO COMMENDATIONIS ANIMAE</i></p> <p><i>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Danielem de lacu leonum.</i></p> <p><i>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti tres pueros de camino ignis ardentis, et de manu regis iniqui.</i></p> <p><i>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Susannam de falso crimine.</i></p>	<p><i>POEMA DE MÍO CID</i>¹¹</p> <p>340 <i>salvest a Daniel con sus leones en la mala cárcel.</i></p> <p><i>salvest en Roma al señor san Sebastián,</i></p> <p><i>salvest a Santa Susaña [Susana] del falso criminal.</i></p>
---	--

Les coincidències ja han estat estudiades per M. Gerli,¹² el qual ha observat altres ressonàncies de l'*Ordo commendationis animae*, que poden fer reconsiderar les possibles fonts d'inspiració del poeta. Diguem, d'altra banda, que la introducció de l'alliberament de Sant Sebastià és aliena a l'antiga pregària, que estudiam.

Per la nostra banda observarem que Joanot Martorell es va inspirar molt més llargament i detinguda en l'*Ordo Commendationis Animae*, que no el *Poema de mío Cid*. Les coincidències en els noms són molt més nombroses, com també convergeixen les dues composicions en l'ús de certes imatges i descripcions, especialment quan desgrana les invocacions per a ajudar a ben morir, dins la súplica que posa en llavis de la Princesa, tot demanant que la seva ànima sigui alliberada de tot perill, recorda la història de Déu alliberador dels riscos, com ho mostra la pregària, que esmenta divuit personatges alliberats, el darrer dels quals és Santa Tecla, força coneguda per les Actes de Pau.¹³ Comença

11. *Cantar de Mío Cid*, Alberto MONTANER, (ed.), (Clásicos modernos. Crítica), Barcelona 2003, p. 82.

12. Michael GERLI, «The Ordo Commendationis Animae and the Cid Poet», dins *Modern Language Notes*, (Hispanic Issue), 95/2 (1980), 436-441.

13. Damien SICARD, *La liturgie de la mort dans l'église latine. Des origines à la réforme carolingienne*. (Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, Liturgiewissenschaftliche Quellen und forschungen, 63), Münster 1978, p. 364-366. Vegeu, també, A. G. MARTIMORT, *La iglesia en oración. Introducción a la liturgia*, (Colección Herder. Liturgia, 58. Herder), Barcelona 1992, p. 802. Més amplament a Id., «L'*Ordo commendationis animae*», dins *La Maison Dieu*, 15 (1948), p. 143-160.

per Noè salvat del diluvi, que Martorell i l'autor de la pregària en llatí consideren anterior a Henoc. També Martorell posa abans d'Henoc el profeta Elies. Segueix per Abraham, Isaac alliberat del coltell de son pare; Lot, tret de Sodoma i Gomorra; com Déu deslliurà Moisès, Daniel i els tres joves, que Martorell anomena individualment; Job, de les seves passions, el qual queda descol·locat; Susanna del fals crim; David de Goliat, seguits per «sent Pere e sent Pau, apòstols» deslliurats «del carçre e dels lligams en que eren posats,¹⁴ e senta Tecla dels cruels torments». Hi ha altres versions que precisen més, inspirades en les Actes de Pau, i assenyalen que fou alliberada *de tribus tormentis*. D'altres encara afegeixen *de tribus tormentis atrocissimis*.¹⁵ I, sense més relat històric, continua: «Així t plàcia senyor deliurar la mia anima de tot perill infernal».¹⁶ En efecte, Santa Tecla és l'única santa cristiana invocada, vora les 15 intercessions als sants de l'Antic Testament i la de Sant Pere i Sant Pau. La protecció divina, experimentada com a alliberament, és pròpia de l'*Ordo commendationis animae* i de la invocació de la princesa del *Tirant lo blanch*, amb antecedents en sant Beda el Venerable i en el breviari romà.¹⁷ Arribada la impremta, aquestes pregàries foren molt apreciades per la gent.¹⁸ Vegem acarades les pregàries segons *Tirant lo Blanc* amb les de l'*Ordo commendationis animae*:

14. Vegeu l'*Ordo commendationis animae*, que al final de la invocació dels sants, abans d'esmentar Santa Tecla, demana l'alliberament de l'ànima, com foren alliberats els apòstols de la presó: *Libera, Domine, animam servi tui (ancillae tuae), sicut liberasti Petrum et Paulum de carceribus. R. Amen.*

15. SICARD, *La liturgie de la mort*, p. 367-368.

16. JOHANOT MARTORELL & MARTÍ JOHAN DE GALBA, *Libre del valeros e strenu Tirant lo blanch, Novel·la del xven segle*, II. EUDALD CANIBELL I MASBERNAT, (ed. i com.), GERMÀ VIADER I LLOR, (inicials, vinyetes), (Estampa de n'Octavi Viader), Sant Feliu de Guixols 1921, c. 478, f. 197r, col. esquerra. Vegeu, entre moltes altres edicions, també, *Tirant lo blanch*, II, Edició del V centenari de la mort de Joanot Martorell, MARTÍ DE RIQUER, (pròl.), (Biblioteca breve de bolsillo. Seix Barral), Barcelona 1969, p. 569; JOANOT MARTORELL (Martí Joan de Galba), *Tirant lo blanch*, I-II. ALBERT G. HAUF, (ed., coord.), ALBERT G. HAUF- VICENT JOSEP ESCARTÍ, (text), (Clàssics valencians. Conselleria de cultura, educació i ciència. Generalitat Valenciana), València 1992, II, p. 911.

17. *Acta Sanctorum primigenia veterum Scriptorum phrasi collecta, digesta, commentariisque et observationes illustrata*, a STILTINGO, JOHANNES, SUYSKENO, CONSTANTINO, PERIERO, JOANNE, CLEO, JOANNE, (Septembris tomus VI). [dies 19 a 24 de setembre] (Apud Bernardum Alb. vander Plassche), Antuerpiae 1757, p. 546-568, en concret, la p. 556.

18. JORDI RUBIÓ I BALAGUER, *Llibreters i impressors a la corona d'Aragó, Obres de Jordi Rubió i Balaguer*, XI, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1993, p. 104.

<p>TIRANT LO BLANCH. CAP. 478</p> <p><i>CDLXXVIII. Paraules de bé morir les quals dix la Princesa en la sua fi.</i></p> <p>Hages mercè, Señor, d'els gemecs de mi, serventa tua, qui no he haguda confiança en altra cosa sinó en la tua pietat e misericòrdia.</p> <p>Delliura, Senyor, la mia ànima així com delliurist Noè del diluvi de les aigües; així delliura, Senyor, la mia ànima.</p> <p>Així com delliurist Elies e Enoc de la mort comuna del món, així vullés delliurar la mia ànima de tots los perills d'infern, e de tots los llaços, penes e turments d'aquell, e de llurs malvats habitants.</p> <p>Delliura, Senyor, la mia ànima així com delliurist Isac del sacrifici e del coltell que Abram, son pare, tenia en les mans; e Lot, de la destrucció de Sodoma e de Gomorra;</p> <p>e Moisès, de la mà de Faraó, rei d'Egipte.</p> <p>Delliura, Senyor, la mia ànima així com delliurist Daniel del llaç dels lleons;</p>	<p>ORDO COMMENDATIONIS ANIMAE</p> <p><i>In manus tuas, Domine, commendo spiritum meum.</i></p> <p>Suscipe, Domine, servum tuum in locum sperandae sibi salvationis a misericordia tua.</p> <p>Libera, Domine, animam servi tui ex omnibus periculis inferni, et de laqueis poenarum, et ex omnibus tribulationibus.</p> <p>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Henoch et Eliam de communi morte mundi.</p> <p>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Noe de diluvio.</p> <p>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Abraham de Ur Chaldaeorum.</p> <p>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Iob de passionibus suis.</p> <p>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Isaac de hostia, et de manu patris sui Abrahæ.</p> <p>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Lot de Sodomis, et de flamma ignis.</p> <p>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Moysen de manu pharaonis regis Aegyptiorum.</p> <p>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Danielem de lacu leonum.</p>
---	---

<p>e los tres infants Sidrac, Misac, Abdenago, del foc de la fornal; e a Judic, de la mà d'Holofèrnes; e Abram, del foc dels caldeus; e Job, de les sues passions; e Susanna, del fals crim;</p> <p>e David, rei, de la mà de Saül e de Golies, gigant;</p> <p>e Sant Pere e Sant Pau, apòstols, del carçe e dels lligams en què eren posats; e Santa Tecla, dels cruels turments.</p> <p>Així et plàcia, Senyor, delliurar la mia ànima de tot perill infernal, e ab tu la faces alegrar alt en los goigs perpetual de paradís, en los qual se deliten les ànimes santes ara e per tostemps.</p> <p>E coman-te, gloriós Senyor, la mia ànima, e prec-te que no vulles menysprear-la, car per la salvació sua davallist del cel en la terra. E regoneix, Senyor, la tua creatura no per déus estranys creada, mas per tu sols, Déu viu e verdader, car no hi ha altre Déu sinó tu, ni no hi ha Déu qui puixa fer les tues obres.</p> <p>Alegra, gloriós Senyor, la</p>	<p>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti tres pueros de camino ignis ardentis, et de manu regis iniqui.</p> <p>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Susannam de falso crimine.</p> <p>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti David de manu regis Saul, et de manu Goliae.</p> <p>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Petrum et Paulum de carceribus.</p> <p>Et sicut beatissimam Theclam Virginem et Martyrem tuam de tribus atrocissimis tormentis liberasti, sic liberare digneris animam huius servi tui (ancillae tuae), et tecum facias in bonis congaudere caelestibus.</p> <p>Oratio: Commendamus tibi, Domine, animam famuli tui N., precamurque te, Domine Iesu Christe, Salvator mundi, ut, propter quam ad terram misericorditer descendisti, Patriarcharum tuorum sinibus insinuare non renuas. Agnosce, Domine, creaturam tuam, non a diis alienis creatam, sed a te, solo Deo vivo et vero; quia non est alius Deus praeter te, et non est secundum opera tua.</p> <p>Laetifica, Domine, animam</p>
---	---

mia ànima de la tua preciosa presència, e plàcia't que no et recorden les mies iniquitats antigues, ni les follies les quals ha conmogudes la furor e fervor del seu mal desig. Car jatsia, Senyor, que haja fallit e pecat, emperò lo Pare e lo Fill e el Sant Esperit he fermament confessat, e he tenguda ferma creença que tu est, e he adorat, lloat e glorificat a tu, qui est Déu totpoderós, e qui has fetes totes coses ab la tua sola paraula. Molt humilment te prec, Senyor meu, que no et recorden los pecats de la mia joventut, ne les mies ignoràncies, mas sies recordant de mi, pecadora, segons la tua gran misericòrdia. E en la glòria de la tua santa claredat sien-me obert los cels. A tu, Senyor meu gloriós, qui est Déu gran e poderós coman la mia ànima per tal que, morta al món, vixca ab tu, e dels pecats que he fets per frevoltat de la conversació humanal, tu, Senyor meu, me deneja ab la tua pietat e miserecòrdia. E coman, Senyor, en les tues sagrades mans lo meu esperit, per ço de lo príncep de tenebres no em puixa noure, mas tu, Senyor meu misericordiós, lo'n defèn, e en ta guarda lo pren. E rep, Senyor, la mia ànima, qui torna a tu, e vist-la de vestidura celetial, e abeura-la de la font de la vida eternal, per tal que entre los alegrants s'alegre, e entre los sabents sàpia, e entre los sants

eius in conspectu tuo; et ne memineris iniquitatum eius antiquarum et ebrietatum, quas suscitavit furor sive fervor mali desiderii. Licet enim peccaverit, tamen Patrem, et Filium, et Spiritum Sanctum non negavit, sed credidit; et zelum Dei in se habuit, et Deum, qui fecit omnia, fideliter adoravit.

Delicta iuventutis et ignorantias eius, quaesumus, ne memineris, Domine; sed secundum magnam misericordiam tuam memor esto illius in gloria claritatis tuae. Aperiantur ei caeli, collaentur illi Angeli. In regnum tuum, Domine, servum tuum suscipe. Suscipiat eum sanctus Michael Archangelus Dei, qui militiae caelestis meruit principatum. Veniant illi obviam sancti Angeli Dei, et perducant eum in civitatem caelestem, Ierusalem [...] Intercedant pro eo omnes Sancti et Electi Dei, qui pro Christi nomine tormenta in hoc saeculo sustinuerunt; ut, vinculis carnis exutus, pervenire mereatur ad gloriam regni caelestis, praestante Domino nostro Iesu Christo.

màrtirs corona reba, e entre los patriarques e profetes s'alegre, e entre los sants apòstols Jesucrist seguir puixa, e entre los sants àngels la claredat tua veja, e entre los edificis de paradís goig perpetual posseesca, e entre los querubins e serafins la majestat tua contemple. E rep, Senyor, l'ànima de la tua serventa, la qual del carçre d'aquest món te plau apellar, e delliura'm dels llaços e de les penes infernals. Senta, Senyor, la benaventurança del repòs del cel e de la llum eternal, e merite d'haver, ab los teus sants elets, vida e glòria perdurable. ¡Oh Déu complit de tota amor e bonea, al qual solament se pertany de perdonar, medecina de vida après la mort! Atorga'm, Senyor, que la mia ànima, llunyada e despullada dels vicis terrenals, sia col·locada entre la companyia per tu remuda. E coman-me a Déu, qui m'ha creada.

E dient aquestes e semblants paraules, la Princesa reté l'esperit al seu Creador. E fon vista gran claredat d'àngels en la sua fi, qui se'n portaren la sua ànima ab la de Tirant, qui aquí era present en la sua fi, qui l'esperava.

L'oració *Suscipe*, seguida de les súplices d'alliberament, que venia després de la *Proficiscere*, entraren dins l'*Ordo commendationis animae*, que ja se troba en el Sacramentari de Roda i en el de Vic,

ambdós del segle XI, i que, sorprenentment, avança l'apel·lació a l'alliberament de Santa Tecla al dels sants Pere i Pau.¹⁹

En l'Edat Mitjana, els preveres tenien escrita la recomanació de l'ànima,²⁰ pràctica que, a Mallorca, era establerta pel sínode de 1266, quan parla d'un ritual o «ordenació», «manual, consuetat».²¹ El fet és que l'*Ordinarium de administratione sacramentorum cum pluribus additionibus adeo necesarijs secundum ritum alme sedis maioricensis*. [...], editat a València l'any 1516,²² als folis LXIIv-LXVIv conté l'*Ordo commendationis animae*, precedit i seguit d'altres oracions. La part *Libera domine animam* comença al foli LXIIIr, que acaba amb la invocació de Santa Tecla. Probablement

19. *Sacramentari, Ritual i Pontifical de Roda (Còdex 16 de l'Arxiu de la Catedral de Lleida, c. 1000)*, J. R. BARRIGA (ed.), p. 663; *El sacramentario de Vich*, Alexandre OLIVAR, (ed.), p. 237: *Libera domine animam serui tui ill., sicut liberasti Teclam de tribus tormentis. Libera domine animam famuli tui ill., sicut liberasti Petrum et Paulum de carceribus; sic liberare digneris animam hominis istius, et tecum habitare facias in bonis celestibus. Per.* Així conclou aquesta secció. El Sacramentari de Roda difereix en què en lloc del mot *famuli*, se serveix de l'equivalent *serui*, que fou molt freqüent posteriorment.

20. Vegeu, L. GOUGAUD, «Étude sur les Ordines Commendationis animae», *Ephemerides Liturgicae* 49 (1935), 3-27, especialment la p. 4. L'autor no esmenta un sol manuscrit hispànic. Malgrat aquesta omisió, en el sacramentari de Roda, de prop de l'any 1000, i en el de Vic, del segle XI, ja la hi llegim. També interessa H. LECLERCQ, «Défunts», a *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie*, IV,427-456; P. RADÓ, *Enchiridium Liturgicum*, Barcelona 1961, 1,498; J. T. MAERTENS, «La liturgie de la mort et son langage», *Le Supplément*, núm. 108 (1974), 46-92; A. G. MARTIMORT, *La Iglesia en Oración*, Barcelona 1987, p. 680-682; J. A. ABAD, M. GARRIDO, *Iniciación a la Liturgia de la Iglesia*, Madrid 1988, p. 513-515.

21. Mateo NEBOT, «El segundo obispo de Mallorca Don Pedro de Muredine (1266-1282)», dins *BSAL* 13 (1911), p. 220.

22. *Ordinarium de administratione sacramentorum cum pluribus additionibus adeo necesarijs secundum ritum alme sedis maioricensis*. Foli II: *Incipit ordinarium commune pluribus additionibus adeo necesariis insertum secundum ritum et consuetudinem alme sedis Maioricen[sis] presidente dei gratia Reuerendissimo domino Roderico de mercadis diuina gratia dignissimo episcopo*. Al colofó, que segueix al final del índex, f. [CXXXVIIv] hi llegim *Ad cunctipotentis eiusque matris et sponse honorem ordinarium siue manuale ad ritum inclite maioricensis sedis explicit excussum Valentie ex officina Johannis joffre. Anno incarnationis saluatoris domini nostri Jesu christi, M. D. xvi. die vero. xiiij. mensis Nouembris*. Vegeu una descripció a Marià AGUILÓ I FUSTER, *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*, Madrid 1923, (repr. Curial. Documents de cultura facsimils; Barcelona–, Sueca 1977), núm. 118, pp. 80-82.

molts dels rituals dels sacraments dels Països Catalans devien incloure aquesta pregària.²³

Sorprenentment l'*Ordinarium sacramentorum* de Tarragona, de 1530, al final del text de la celebració de l'extrema unció, conté de manera abreujada la invitació *Proficiscere*, en la qual, omet la invocació *Suscipe*, i encomana el moribund als àngels, i ràpidament passa a la súplica *Libera Domine*, en la qual fa els noms d'Enoc, Elies, Lot, Moisès, Isaac, Job, Daniel, els Tres joves, David i, directament, passa a demanar: *Libera domine animam serui tui, sicut liberasti theclam de tribus tormentis, sic liberare digneris animam famuli tui. et tecum habitare in binis celestibus concedas. Per Christum dominum nostrum. Amen.*²⁴

Aquesta redacció és sorprenent, tant pel que omet com per la inclusió solament del nom de Santa Tecla, sense cap altre esment de personatges del Nou Testament ni dels temps postapostòlics.

La nova sorpresa, i aquest cop és per defecte, ens la donen els dos *Ordinariis sacramentorum*, el de 1530 i el 1550, en els quals hi ha una altra redacció en català en la qual, poc abans del final resumeix la part *Suscipe* i la següent *Libera Domine*, de tal manera que de l'Antic Testament solament esmenta cinc personatges, Noè, Enoc, Elies, Isaac

23. El reproduí el *Manuale Sacramentorum*. Iussu Illustrissimi D. Ioannis Vich, et Manrique Episcopi Maioricens[is] annuente Synodali conuentu. Per Raphaellem Albertinum Canonicum, et Petrum Onofrium Oliuerium Ecclesiae Sancti Michaelis rectorem in Sacra Theologia magistros, Correctum et expoliturum, Maiorica, Apud Gabrielem Guasp. Anno 1601, p. 258-274. La secció *Suscipe*, amb les invocacions *Libera*, és a les p. 265-267. En aquesta darrera pàgina hi ha la invocació que esmenta els turments de Santa Tecla. No observam gaires distàncies amb el ritual de 1516.

24. *Ordinarium sacramentorum secundum ritum et consuetudinem sancte metropolis ecclesiae Tarraconensis ualde copiosum. Per expertos viros mandato illustrissimi ac reuerendissimi domini/domini Petri de Cardona ipsius ecclesie Archiepiscopi bene ordinatum. Cum nonnullis operibus insertum. Sacerdotibus maxime curatis valde vtilissimum.* Sota aquest títol hi ha representada la T. En el colofó, després del foli CLVIv, hi llegim, sense cap ornamentació: *Explicit ordinarium de ministracione [sic] sacramentorum secundum ritum et consuetudinem sancte Metropolis ecclesie Tarraconensis. maxima diligentia ordinatum cum nonnullis operibus vtilissimis insertum. Impressus Barchinone per magistrum Johanem Rosembach alemanum die. vii. mensis february. Anni .M.D.XXX.* L'esment de Santa Tecla és al final del foli LXXXVIIIv. Vegeu l'edició següent: *Ordinarium Sacramentorum Tarraconense 1530*, Edició facsimilar monocroma, Francesc Xavier ALTÉS I AGUILÓ, (Biblioteca Litúrgica Catalana, 7. Institut d'Estudis Catalans), Barcelona 2011.

i Lot, i un del Nou Testament, sant Pere. Hom esperaria que, com l'*Ordinarium* de Mallorca de 1516, contingués la memòria de l'alliberament de Santa Tecla, però la decepció arriba, car la memòria de la titular de Tarragona ha desaparegut per complet en aquesta pregària en català, intel·ligible per als fidels.²⁵ Una simplificació semblant, si no idèntica, apareix en l'*Ordinarium* d'Urgell de 1536, en el qual, abans, com a l'*Ordinarium* de Tarragona, de 1530, hi ha el text llatí de la recomanació de l'ànima, començant per la invitació *Proficiscere*.²⁶ Aquesta redacció ens porta a plantejar una qüestió nova. En efecte, caldria suposar que corrien dues versions de l'*Ordo commendationis animae*, en català. Una, la completa, copiada per Martorell, i una abreujada, incorporada a l'*Ordinarium sacramentorum* de Tarragona, de 1530. Sembla que la versió que va manllevar Martorell devia ser força coneguda, i que ell mateix l'hauria escoltada en qualque esdeveniment luctuós familiar o de qualque amic. Fins aquí arriba el que sabríem dir. Avançar més ja serà tasca dels especialistes en literatura medieval.

D'aquí ve que ens sorprengui que Gougaud, que enumera fins a 69 còdexs i edicions sobre aquest conjunt de pregàries, no en registri cap d'origen hispànic.²⁷ Per altra banda, no coneixem cap estudi que abasti la difusió d'aquestes oracions en l'ambient de Joanot Martorell, la qual cosa ens deixa bastant a les fosques, a l'hora de poder suposar que en el segle xv ja n'existia una traducció al català de la recomanació de l'ànima, o si aquest autor la va realitzar per ell mateix, o la va

25. *Ordinarium sacramentorum secundum ritum et consuetudinem sancte metropolis ecclesiae Tarraconensis*, 1530, f. CII, i *Ordinarium sacramentorum secundum honorabilem consuetudinem Tarraconensis ecclesiae Hispaniarum metropol' recognitum castigatum et quam plurimis necessarijs auctum: vt optimo cuique lectori id perscrutanti apparebit*. Excudebat Lugduni Cornelius a Septemgrangijs Expensis Raphaelis Dauder et Joannis Trinxerij. Anno salutis 1550. El passatge de la nostra pregària és al foli lxxxviii. Hom pot consultar-lo per Google. Vegeu la pregària transcrita a AGUILÓ I FUSTER, *Catálogo de obras en lengua catalana*, núm. 74, p. 44-45.

26. *Ordinarium sacramentorum, benedictionum et aliarum rerum a sacerdote animarum curam regente* [hauria de dir *gerente?*] *agendarum, secundum sacrosanctae Urgellensis ecclesiae ritum*. Colofó: Cesarauguste felici omine, impressum, arte et industria Georgii Coci, anno MDXXXVI. Editat per Francesc Xavier PARÉS I SALTOR, *L'Ordinari d'Urgell de 1536*, (Societat Cultural Urgel·litana) La Seu d'Urgell 2002, p. 260. La secció *Proficiscere* és indicada a la p. 252.

27. GOUGAUD, «Étude sur les Ordines Commendationis animae», p. 5-10.

encomanar. En qualsevol cas, la versió que ens ha transmès és molt fidel, de manera que hem de dir que solament va trastocar algunes de les invocacions, però no en va ometre cap, en la qual cosa va procedir com era usual en els autors medievals, els quals manllaven passatges sencers d'altres autors, fossin o no del mateix àmbit cultural.²⁸ Podríem estendre la nostra comparació, per exemple, seguint per un tema molt conegut, com és la súplica del perdó per als pecats de la joventut, confiant en el Déu misericordiós, inspirada en el Salm 24,²⁹: «No et recordis dels pecats i de les faltes que he comès de jove; recorda't de mi, tu que estimes tant, tu que ets bo, Senyor». L'*Ordinarium* d'Urgell, de 1536, dins la secció sobre «L'art de ben morir» també cita aquest passatge del salm, però allunyat del resum de l'*Ordo commendationis*.³⁰ El text de la Vulgata, que adduïm en la nota, òbviament és més proper al del *Tirant lo Blanch*, que no la traducció usual catalana. Afegim que Gougaud anota que la referència als pecats de la joventut no l'ha trobada en cap *ordo* medieval. Per la nostra banda hem de recollir que aquest text ja devia córrer en català en el manual que va plagiar Martorell, car no és possible que ell en fos l'introduïdor d'aquesta part de l'*ordo*, que se va difondre a altres països, i no esdevingué això a partir de *Tirant lo Blanch*, sinó copiant manuals que servien als preveres per a assistir els moribunds. On va ser composta aquesta pregària, queda fora del nostre coneixement. Diguem, per ara, que una vintena d'anys després de la composició de la novel·la de Martorell ja la llegim en el llibre de benediccions de Meissen, de 1512, i la va incloure posteriorment el ritual de Pau V.³¹

28. Martí DE RIQUER, *Historia de la literatura catalana*, Part antiga, III, Barcelona: Ariel, 1984, p. 381, i a *Tirant lo blanch*, I, Edició del V centenari de la mort de Joanot Martorell, Martí DE RIQUER, (pròl.), (Biblioteca breve de bolsillo. Seix Barral), Barcelona 1969, p. 83-84, on esmenta una sèrie de fonts del *Tirant lo Blanch*, entre les quals no figura ni de lluny l'*Ordo commendationis*. Sembla que els estudiosos ha patit un miratge en l'assignació de les fonts d'aquesta novel·la.

29. Ps 24,7: *delicta iuventutis meae et ignorantias meas ne memineris secundum misericordiam tuam memento mei tu propter bonitatem tuam Domine*.

30. *Ordinarium sacramentorum, [...] Urgellensis ecclesiae ritum*, p. 254.

31. GOUGAUD, «Étude sur les Ordines Commendationis animae», p. 15, peça núm. 7 de l'*Ordo commendationis*. Vegeu la referència que l'autor dóna a la p. 9, núm. 56.- *Ordo commendationis anime sive morientis conductus ab hoc seculo (Benedictionale sive agenda secundum ritum et consuetudinem ingenue Ecclesie Misnensis*, Albert SCHÖNFELDER, (ed.), dins *Liturgische Bibliothek*, 1. *Ritualbücher*, Paderborn 1904, p. 38-41. Meissens és a la Saxònia, i el benediccional és de l'any 1512.

Si observam el text, ens adonarem que les variants que Sicard anota entre les dues famílies de còdexs, la que s'origina en el sacramentari de Gellone (G), del segle VIII,³² i l'altra, contemporània, plasmada en el sacramentari de Rheinau,³³ comprovarem que, tret de la semblança en la referència a l'alliberament d'Isaac, la resta de les alliberacions s'expressen segons el sacramentari de Gellone.³⁴ Ambdues tradicions tenen en comú els textos gelasians del segle VIII.³⁵ Sicard, entre altres, ha ressaltat com aquestes invocacions també foren inspirades de prop per les *Orationes pseudocyprianae*, que són una traducció llatina d'un text grec, redactat probablement en el segle IV.³⁶ Ens trobam, per tant, amb unes pregàries molt antigues, poc posteriors al segle IV.³⁷ Notem una altra divergència amb Gougaud. Diu que la invocació de Santa Tecla desapareix al segle XI, per reaparèixer en el segle XVI,³⁸ asseveració que no es correspon amb la presència d'aquesta súplica en el Sacramentari de Vic, de finals del segle XI, i, en el segle XV, Joanot Martorell la va incloure en el *Tirant lo Blanc*, com la va rebre de textos en llatí o en català. Més tost en devien córrer diverses versions catalanes, una de les quals va incorporar Martorell a la seva obra, en la qual qualche vestigi de certes modalitats del català de València són perceptibles. Una qüestió força diversa és que l'*Ordo* quedàs configurat, com ens ha arribat, entre els segles XV i XVI.³⁹

En conclusió, ens trobam davant «cas flagrant», manllevant una expressió de Josep M. Nadal i Modest Prats, de plagi practicat pel

32. SICARD, *La liturgie de la mort*, p. 361.

33. SICARD, *Ibidem*, p. 355.

34. SICARD, *Ibidem*, p. 366-367.

35. SICARD, *Ibidem*, p. 350 i 368.

36. SICARD, *Ibidem*, p. 371. GOUGAUD, «Étude sur les Ordines Commendationis animae», p. 13-14.

37. E. DEKKERS-[Ae. GAAR], *Clavis patrum latinorum* (Sacris erudiri 3), Steenbrugis 31995, núm. 67, p. 19-20. Cf. *Testimonia orationis christianae antiquioris*, Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis - (CCCM-PB 47), P. SALMON, C. COEBERGH, P. DE PUNIET (eds.), Turnhout 1977, p. XVI-XVII.

38. GOUGAUD, «Étude sur les Ordines Commendationis animae», p. 14. Creuríem que algunes de les conclusions de les p. 24-27, haurien de ser revisades, pel que fa a la presència de les invocacions *Libera*.

39. GOUGAUD, «Étude sur les Ordines Commendationis animae», p. 18. A la p. 19 presenta una descripció del tipus A, de l'*Ordo*, en el qual, després de la peça *Subvenite*, li segueix el conjunt *Proficiscere*, amb l'oració *Suscipe*, seguida de les intercessions *Libera*, que anomena en darrer lloc Santa Tecla.

Martorell, quan va incorporar íntegrament en el *Tirant* una antiquíssima pregària cristiana.⁴⁰ No hem sabut precisar si la resta de la pregària de la princesa moribunda és original de Martorell o si encara tindrem la sorpresa de trobar un altre llibre d'oracions medieval que la inspiràs. En efecte, queden molts interrogants sobre la manera de treballar de Martorell, i no són menys nombrosos els que pesen sobre la literatura catalana, tant des del punt de vista de la creació, com des del coneixement de l'existència de la traducció dels devocionaris llatins al català.

40. Josep M. NADAL i Modest PRATS, *Història de la llengua catalana. 2. El segle XV*, (Estudis i documents, 34. Edicions 62), Barcelona 1996, p. 265.

